

РУХ ОПОРУ У СТАРОВІРІВСЬКОМУ РАЙОНІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Олена Дьякова
Харків, Україна

У статті розповідається про Рух Опору у Старовірівському районі Харківської області. Тут діяли у 1941 – 1942 рр. Старовірівський партизанський загін, самоорганізовані підпільні організації. Підпільні райкоми партії та комсомолу не розгорнули своєї роботи через репресії. Не дивлячись на репресії, місцеве населення допомагали партизанам, підпільникам, червоноармійцям, що опинились в оточенні. Також дехто із місцевих жителів під час ведення у районі бойових дій виконував завдання командування Червоної армії.

***Ключові слова:* Старовірівський район, Харківська область, Рух Опору, партизани, підпільники, патріоти, німецька окупація.**

У роки Великої Вітчизняної війни важливе значення мала боротьба на загарбаних німцями територіях. Партизани і підпільники допомагали Червоній армії громити ворога, здійснюючи диверсії і підтримуючи у людей, що опинились на окупованій території, віру в перемогу над ворогом.

Метою даної статті є висвітлення діяльності одного із партизанських загонів Харківської області.

У 1940-ві роки область поділялась на 33 райони. У 1959 році їх кількість зменшилась до 27. Досліджуваний район увійшов до складу сусідніх Нововодолазького і Кегичівського районів. Через це, а також те, що у 1942 році командування загону потрапило у німецький полон, про діяльність старовірівських месників у науковій або краєзнавчій літературі не згадувалось. Утім у Державному архіві Харківської області зберігаються документи, що розповідають про бойовий шлях Старовірівського

партизанського загону [1]. Також певна інформація міститься в архівних матеріалах 1960-х років, присвячених Нововодолазькому району, до складу якого у цей час уже частково входив Старовірівський район [2, 3].

Напередодні війни радянський уряд не планував вести партизанську та підпільну боротьбу на окупованій ворогом території. За існуючою тоді військовою доктриною бойові дії мали вестися «малою кров'ю на чужій землі». Втім уже в перші дні радянсько-німецької війни стала надходити інформація про криваві зіткнення німецьких військ із партизанськими загонами, сформованими із місцевих жителів або червоноармійців, що опинилися в оточенні.

Відчувши необхідність участі народних мас у протистоянні з ворогом, вище державне і партійне керівництво стало на шлях всіякої підтримки і координації розгортання Руху Опору в окупованих районах. У директиві РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 року парторганізаціям прифронтової смуги як одне із нагальних завдань визначалося створення партизанських загонів і диверсійних груп для боротьби з частинами вермахту [4, с. 18]. Заклик до відродження славних традицій українських партизанів, які «безжалісно знищували в роки громадянської війни німецьких окупантів», пролунав також 6 липня 1941 року у зверненні Президії Верховної Ради УРСР, Раднаркому УРСР, ЦК КП(б)У до українського народу [5, с. 6]. До цієї діяльності залучився і комсомол. 23 червня 1941 року ЦК ВЛКСМ була прийнята постанова «Про заходи щодо військової роботи в комсомолі», у якій зазначалося, що «кожен комсомолец повинен бути готовим зі зброєю в руках битися проти ворога, який напав і зазнався, за Батьківщину, за честь, за свободу» [6, с. 284]. Ці документи ставили перед народними месниками такі завдання: створювати нестерпні умови для окупантів та їх поплічників, підривати мости, дороги, псувати телефонний і телеграфний зв'язок, підпалювати сховища, громити підводи [4, с. 18; 5, с. 6].

За таких умов 30 червня 1941 року ЦК КП(б)У для керівництва боротьбою в тилу ворога утворив оперативну групу в складі 12 осіб на чолі із секретарем ЦК КП(б)У М.С. Співаком [7, арк. 48].

2 липня 1941 року була створена Харківська обласна опергрупа, яка займалася організацією партизансько-підпільної мережі у регіоні. До її складу входили секретарі обкому й міськкому партії, працівники НКВС. Також були утворені міські та районні опергрупи, до яких входили відповідальні працівники райкомів КП(б)У, комсомолу, райвиконкомів, представники НКВС. Їх очолювали перші секретарі партійних комітетів відповідного рівня [7, арк. 48].

У роки війни у Старовірівському районі також організовувалась підпільно-партизанська мережа. У серпні 1941 року тут була створена опергрупа, ймовірно, у складі, першого секретаря райкому КП(б)У Костянтина Івановича Дементьєва, голови райвиконкому Захара Федоровича Зіновьєва і начальника райвідділу міліції Богатищева [2, арк. 2].

Планувалось залишити два партизанські загони: один під командуванням дільничного інспектора міліції Якова Івановича Пузікова (комісар – третій секретар райкому партії Серафим Васильович Губарєв) у кількості 25 осіб і другий під командуванням фінагента Медведівської сільради Дмитра Петровича Нелєпи (комісар – директор пункту Заготскот Григорій Павлович Дудко) у кількості 36 осіб [2, арк. 17-17 зв.; 3, арк. 11]. Утім у районі діяв один загін. До його складу увійшли 18 чоловік: по одному робітнику правоохоронних і партійних органів, громадської організації, 2 голів колгоспів, 3 голови і 1 секретар сільрад, 4 керівника виробництва, 2 колгоспника, 1 робітник і 3 службовця [2, арк. 17-17 зв.]. Відразу після призначення, І.Я. Пузіков став займатися формуванням загону: підбирати людей, заготовляти бази із зброєю та продуктами харчування.

Географічна особливість Старовірівського району полягала у тому, що тут немає лісових масивів. Тому сховища із продуктами і зброєю закладали у розташованих відносно неподалік Зміївському та Олексіївському лісах. Як і перед іншими

партизанськими загонами Радянського Союзу, так і перед Старовірівським ставились завдання здійснювати нальоти на місцеві органи окупаційної влади, підривати мости, руйнувати залізничні колії, вбивати загарбників і зрадників [2, арк. 14 зв.].

У районі також був сформований підпільний райком КП(б)У у складі першого секретаря райкому К.І. Дементьєва, третього секретаря райкому С.В. Губарєва і голови райвиконкому З.Ф. Зінов'єва [8, арк. 18-34]. Та при евакуації з району К.І. Дементьєв виїхав на схід СРСР, а Г.Ф. Зінов'єв і С.В. Губарєв залишились у партизанському загоні. У 1941 році Г.Ф. Зінов'єва схопили і повісили [9, арк. 158]. Згодом вийшов у радянський тил С.В. Губарєв [9, арк. 15]. Отже, створеного підпільного райкому партії не існувало. Відомостей про підпільний райком комсомолу не виявлено [7, арк. 312].

Бойове хрещення партизанський загін отримав у вересні 1941 року в боях, коли разом із частинами Червоної армії обороняв рідний район.

12 вересня партизани М.П. Бутенко, Д.М. Гапоненко, С.І. Коробко та О.Й. Коробко обстріляли групу німецьких розвідників, змусивши їх відступити. У цьому бою було поранено двох гітлерівців.

15 вересня старовірівські партизани із танковим взводом під командуванням лейтенанта Василенка брали участь у битві за с. Парасковія. Цього дня групою у складі Г.П. Дудки, А.В. Новикова, Д.С. Тетерятнікова, Д.О. Блудова, Т.К. Рибки було вбито 11 загарбників, ще двох ворогів вбили Я.І. Пузіков і А.В. Новіков. Під час бою стало відомо, що німці будують переправу через річку Берестову. Було вирішено посадити на танк 6 партизанів і зненацька напасти. Під'їхавши до противника, месники несподівано відкрили шалений вогонь і змусили німців відступити. Десант повернувся на місце розташування без втрат. Згодом стало відомо, що при цьому нальоті було вбито 30 німців і багато їх поранено.

10 жовтня Г.А. Дудка та І. Литовченко вбили двох німецьких штабс-офіцерів.

Наступний великий бій, у якому брали участь партизани, стався 19 жовтня. Цього разу вони взаємодіяли із розвідротою під командуванням лейтенанта Ворошилова. Радянським розвідникам допомагав 15-річний мешканець с. Медведівки Володимир Номеровченко, надаючи інформацію про дислокацію ворожих військ. Він доніс, що в його селі німці форсували річку Берестова. Командири розвідроти і партизанського загону вирішили прийняти бій. Опівдні німці пішли в атаку. Бій тривав 4 години. Був важко поранений лейтенант Ворошилов (у госпіталь його доставив партизан Д.С. Тетерятніков). Увечері було прийняте рішення відступити. У цьому бою загинули два партизани, Зайцев та Сергій (прізвище невідоме – О.Д.). Боєць О.Й. Коробко залишився у лавах Червоної армії. Комісар С.В. Губарєв вийшов у радянський тил. Замість нього комісаром став Г.П. Дудка.

Покинули загін С.В. Губенко та І. Луценко. Вони перейшли на бік окупантів. С.В. Губенко працював у земельній громаді, а І. Луценко став старостою у с. Лозова (зараз – Кегичівський район – О.Д.). Вони закликали старовірівців коритися загарбникам і боротися із партизанами і підпільниками в районі. Не дивлячись на відданість, німці згодом С.В. Губенка розстріляли.

Інші партизани перебазувались у Зміївський ліс. Тут вони об'єдналися із місцевим загonom, яким командував Андрєєв (у Харківській області командира із таким прізвищем немає; ймовірно, мова йде про Якова Андрійовича Брехунця, який командував Зміївським партизанським загonom № 65 – О.Д.). У цей час у лісі зосередилося багато партизанських загонів. Про їх перебування німцям доповів мохначанський староста, за що був незабаром страчений месниками [1, арк. 23в.]. При поверненні до своїх місць дислокації Я.І. Пузіков вирішив приєднатися до Олексіївського загону, яким командував Іван Петрович Гуторов [1, арк. 2 зв.]. У листопаді на честь 24-ї річниці приходу до влади більшовиків партизани вивісили прапори у деяких селах Олексіївського району на будинках, де до війни розташовувались сільради.

Незабаром старовірівці вирішили йти до свого району, оселитися у селах невеличкими групами і здійснювати диверсії. У с. Парасковія оселились І.Я. Головач та

Т.К. Рибка, у с. Лозова – Д.С. Тетерятнік, Д.П. Нелепа, Г.І. Дудка, Я.І. Пузіков, А.В. Новіков, у с. Власовка – С.І. Коробко і М.П. Бутенко [1, арк. 21-22].

Проживаючи у районі, партизани намагалися шкодити окупантам. Відомо, що Т.К. Рибка та І.Я. Головач вбили німецького солдата [1, арк. 15]. Це призвело до репресій. Розпочались арешти месників. І.Я. Головач і Т.К. Рибка були затримані і після катувань 26 листопада 1941 року розстріляні. У с. Охочому затримали Д.О. Блудова і відправили до Таранівської поліції. Там його жорстоко кували, нацьковували собак, а потім розстріляли у с. Охоче. У цьому ж селі на будинку сільуправи був повішений С.Ф. Зіновьев.

Це змусило партизанів терміново покинути район. Частина їх разом із Я.І. Пузіковим і Г.П. Дудкою перейшла лінію фронту і розташувалась у Петровському районі, поступивши у розпорядження особового відділу 6-ї армії [1, арк. 9].

Отже, загін, як бойова одиниця, перестав існувати.

Напередодні Травневої битви Я.І. Пузіков отримав завдання підірвати міст через ріку Берестова, який поєднував села Семенівка і Парасковія. Яків Іванович разом із Г.П. Дудкою, Д.П. Нелепою та А.В. Новіковим у ніч на 13 травня розібрали і пустили під воду мостовий настил. Це змусило німців залишити 5 важких гармат, 2 міномети і 8 вантажних машин із військовим оснащенням. Пізніше, коли червоноармійцям цей міст знадобився, він був швидко відновлений [2, арк. 3]. 18 травня О.П. Бортнік і А.Г. Белан запобігли руйнуванню Медведівського спиртзаводу і знищенню кількох сот декалітрів спирту [1, арк. 3].

Після визволення району 17 травня 1942 року старовірівські партизани стали відновлювати радянську владу в районі. Г.П. Дудка став другим секретарем райкому КП(б)У, а Я.І. Пузіков – уповноваженим райвідділу НКВС [1, арк. 7, 9]. Через кілька днів під час контрнаступу німців у травні 1942 року партизани опинились в оточенні. У цей час пропали без вісті А.В. Новіков і Д.С. Тетерятніков, потрапили у полон Я.І. Пузіков, Г.П. Дудка, Д.П. Нелепа (за іншими даними він залишився в районі – О.Д.), О.П. Бортнік [1, арк. 15, 22].

Я.І. Пузіков потрапив у полон біля с. Бунаково Петровського району (зараз – Лозівський район – О.Д.). Перебував у концтаборах у м. Ченстохово у Польщі, містах Лансдорф та Вальденбург у Німеччині. Працював на вугільних шахтах. (Був) Визволений радянськими військами у травні 1945 року [1, арк. 7].

Г.П. Дудка був контужений і потрапив у полон біля с. Андріївка Балаклійського району. Спочатку перебував у госпіталі для військовополонених десь на Харківщині, а потім його перевезли спочатку до м. Гайсин Вінницької області, потім до м. Славути (Хмельницька область – О.Д.), згодом на острів Барсу біля голландського кордону. У травні 1945 року він був визволений англійцями і переданий радянському командуванню [1, арк. 9].

Через таку ситуацію Старовірівський партизанський загін як бойова одиниця не був визнаний. Утім його бійців отримали статус партизанів (а Я.І. Пузіков і Г.П. Дудка – ні).

Крім партизанського загону у районі виявлено дві підпільні організації.

У 1941 році при обороні району командуванню Червоної армії активно допомагав мешканець с. Медведівка Володимир Нумеравченко. Він доставляв радянському командуванню розвіддані [12, арк. 23в.].

У 1942 році у с. Медведівка таку групу організував Ілля Михайлович Тарасенко (до війни служив у органах НКВС Чернігівської області – О.Д.), що евакуювався із Чернігівської області. За підозрою у співпраці із партизанами його заарештували разом із Д.П. Нелепою, А.Г. Беланом і Ф.Т. Титаренком. Іллі Михайловичу тоді вдалося втекти. У серпні 1942 року Д.П. Нелепа та А.Г. Белан були розстріляні у Краснограді, а Ф.Т. Титаренка відпустили. Пізніше І.М. Тарасенко разом із В.Ф. Шуляком і В.А. Морозом убив старосту Медведівської сільуправи, у листопаді 1942 року убив німецького офіцера, шофера і місцевого поліцейського. У цьому ж місяці І.М. Тарасенко загинув у бою із

поліцейськими. В.Ф. Шуліка та В.А. Мороз були заарештовані і піддані тортурам, але після цього відпущені додому [2, арк. 15].

Ще одна антифашистська група діяла у Старовірівці Третій у серпні 1943 року. Її очолював Мілохін. До складу групи входили Іван Пуканов, Олексій Рюмшин, Олексій Ягодкін, Іван Умріхін. Чоловіки захопили склад і, озброївшись автоматами, убили німецького офіцера. Також вони вивісили червоний прапор над школою і написали гасло: «Смерть німецьким загарбникам! Хай живе Сталін!» Ця організація діяла недовго – 17 вересня 1943 року село було визволено від німецьких загарбників [2, арк. 15].

Є відомості про перекидання з Великої Землі кількох груп диверсантів. Правда, інформація пов'язана із провалом їх діяльності. Помилково вистрибнули біля села Мелихівка 4 радянські парашутиста. Десять у кущах вони залишили свої речі, а самі відійшли до лісу, щоб закопати парашути. Поліцейські знайшли ці речі і почали облаву. Були зібрані карателі із трьох сіл – Мелихівка, Парасковія, Охоче. Прочісували всю територію аж до Муравлінки. Поліцейським поталанило – парашутисти самі здалися в полон. Їх привели до Мелихівки, але якою була їх доля невідомо [10].

Натомість партизани, підпільники і диверсанти були непоодинокі. Звичайні старовірівці також чинили посильний опір ворогу. Вони підтримували партизанів, оточенців, переховуючи їх, надаючи продукти харчування, одягу, розповсюджуючи листівки, агітуючи саботувати рішення окупаційної влади. І робили вони це, не дивлячись на погрози смертної кари. Особливою мужністю відзначились лікарі, які лікували і переховували поранених червоноармійців і народних месників. Велику допомогу партизанам надавали родичі. Вони добували і готували їжу, прали одягу, переховували їх, збирали для них розвіддані. Підтримували люди й один одного, переховуючи від поліцаїв, надаючи притулок, підгодовуючи.

Також жителі району допомагали регулярним частинам Червоної армії. Вони передавали командуванню розвіддані, переводили через лінію фронту розвідників, переховували військовослужбовців, що опинились в оточенні.

Ці люди увійшли в історію як патріоти. Часто їх переслідували, викликали на допити, жорстоко били, знущались, але не могли змусити відмовитись від боротьби.

Таким чином, старовірівці здійснювали достойний опір німецьким окупантам та їх поплічникам. Бійці місцевого партизанського загону під командуванням Я.І. Пузікова з 10 вересня 1941-го по травень 1942 року вбили 36 німців, підірвали 2 моста, знищили 1 машину із боєприпасами, розгромили 1 склад; їх трофеї склали 5 важких гармат, 2 міномети, 9 вантажних машин з військовим спорядженням [1, арк. 2-3]. Багато мешканців району проявили гуманність і допомогу щодо партизанів і червоноармійців, чим також зробили свій внесок у Перемогу над нацизмом.

1. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). Ф. П-2. Оп. 31. Спр. 85. Отчет Пузікова о партизанском отряде Староверовского района за период с сентября 1941 г. по май 1942 г. Справки о деятельности антифашистских групп и отдельных лиц в Староверовском районе. 29 л.
2. ДАХО. Ф. П-2. Оп. 122. Спр. 114. Сведения по Нововодолажскому району об участниках партизанского движения, подполья и других форм антифашистской борьбы в период Великой Отечественной войны. Начато 29.10.1974 г. Окончено 26.12.1975 г. 99 л.
3. ДАХО. Ф. П-2. Оп. 122. Спр. 71. Сведения о дополнительно выявленных участниках партийного подполья и патриотов в период Великой Отечественной войны по Дергачевскому, Барвенковскому, Близнюковскому, Нововодолажскому районам. 13.10.1967 г. 28 л.
4. Великая Отечественная. [Т. 9. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: док. и материалы / авт.-сост.: Князьков А. С. (отв. сост.) и др.] – М. : ТЕРРА, 1999. – 672 с. – (Русский архив; 20).
5. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів України : В 2-х т. Т. 2 : 1941–1977 / Ін-т історії партії при ЦК КП України — філіал Ін-та марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. – К. : Політвидат України. – 752 с.

6. Казанов, Б.Я. Роль ВЛКСМ в развитии партизанского движения / Б. Я. Казанов // Ленинский комсомол в Великой Отечественной войне: сб. ст. – М., 1975. – С. 284–292.
7. Дьякова, О.В. Рух Опору на Харківщині у період нацистської окупації: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дьякова Олена Василівна. – Харків, 2012. – 312 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4620. Оп. 3. 1941 – 1945 рр. Спр. 102. Статистичні дані, підготовлені членом Комісії Бабишкіним О.К. про особовий склад радянських партизан України. 1946 р. 53 арк.
9. ДАХО. Ф. П-2. Оп. 31. Спр. 4. Справки о партизанском движении Харьковской области и об эвакуации в тыл страны, отчет обкома КП(б)У с июня 1941 г. по сентябрь 1942 г. отчет о работе подпольных парторганизаций и др. докладные записки. Начато 19.12.1941 г. Окончено 22.03.1946. 239 л.
10. Спогади Катерини Данилівни Чернищенко, х. Пластунівка // Приватне зібрання документів нововодолазького краєзнавця Тетяни Василівни Кобзевої.